

Αρχαία Ελληνικά Γ' Λυκείου
Θεωρητική κατεύθυνση

**Άριστοτέλους,
Ἠθικά Νικομάχεια**

Επιμέλεια:

Δημήτρης Γ. Μαρκαντωνάτος

Πρότυπο Πειραματικό Λύκειο Αναβρύτων

Ἠθικά Νικομάχεια: Η πρώτη σελίδα έκδοσης του 1566 στα ελληνικά και λατινικά

ἨΘΙΚΑ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΑ

Γενική εισαγωγή με βάση τον Albin Lesky

Τα *Ἠθικά Νικομάχεια*, τοποθετημένα στην τελευταία περίοδο της αριστοτελικής δημιουργίας, δείχνουν πολύ καθαρά την απόσταση από τον Πλάτωνα. Τώρα η ηθική ύπαρξη του ανθρώπου δεν εξαρτάται πια από το ανάβλεμμά του προς τον κόσμο των αιώνιων οντοτήτων, μέσα στον οποίο η ιδέα του αγαθού απλώνει το φως της πάνω από κάθε τι· ο Αριστοτέλης, σε πολύ ανώτερο βαθμό από τον Πλάτωνα, λαμβάνει υπόψη του το εδώ και το τώρα (*hic et nunc*) της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Τα *Ἠθικά Νικομάχεια* δεν αποτελούν κανένα δραματικό κήρυγμα για την αναδιοργάνωση της ζωής· αυτό που δίνουν είναι μια ανάλυση της ηθικότητας, όπως εμφανίζεται κάτω από τις διάφορες συνθήκες της πραγματικότητας.

Όχι με τον παιδευτικό ζήλο του Πλάτωνα, αλλά με τη στάση του αναλυτικού ερευνητή ο Αριστοτέλης αναζητεί τη φύση της ευδαιμονίας, που είναι αναμφισβήτητα το μεγαλύτερο αγαθό που μπορούμε να φτάσουμε με τη δράση μας. Την βρίσκει σε μια δραστηριότητα της ψυχής σύμφωνη με τη σύμφυτη με αυτήν αρετή. Οι αρετές του χαρακτήρα, όπως η ανδρεία, η υψηλοφροσύνη, η επιείκεια αντιτίθενται προς τις νοητικές αρετές. Μια από αυτές, τη σοφία, που ανήκει στις μόνιμες αλήθειες, μόνο λίγοι μπορούν να τη φτάσουν, απαραίτητη όμως για κάθε ηθική ενέργεια είναι η φρόνηση. Η στενή αντίθεση ανάμεσα στις αρετές του χαρακτήρα και τη φρόνηση, που τις κατευθύνει, έχει βασική σημασία για την ηθική του Αριστοτέλη. Επειδή οι αρετές του χαρακτήρα στηρίζονται όχι επάνω σε μια γνώση άλλα σε μια σταθερή κατεύθυνση της βούλησης, γι' αυτό και αναγνωρίζεται η σημασία και αυτής της περιοχής της ανθρώπινης ψυχής. Μια άλλη κεντρική σκέψη της ηθικής είναι η σκέψη του μέτρου, χάρη στην οποία διάφοροι τρόποι συμπεριφοράς φαίνονται σαν η σωστή μεσότητα ανάμεσα στις δύο ακρότητες. Ακριβώς από τη σημασία της μεσότητας γίνεται φανερό ότι η περιγραφική στάση της αριστοτελικής ηθικής δεν αποκλείει καθόλου το ρυθμιστικό χαρακτήρα των γνώσεων που αποκτήθηκαν.

Ενότητα 1

Απόδοση στη νέα ελληνική

Επειδή, λοιπόν, η αρετή είναι δύο ειδών, δηλαδή διανοητική και ηθική, η μεν διανοητική κατά κύριο λόγο και την προέλευση και την ανάπτυξή της τη στηρίζει στη διδασκαλία, γι' αυτό και έχει ανάγκη από την εμπειρία και το χρόνο, η δε ηθική είναι αποτέλεσμα συνήθειας, από όπου έχει πάρει και το όνομά της που μικρή διαφορά παρουσιάζει από το έθος. Από αυτό γίνεται φανερό ότι καμιά από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει μέσα μας εκ φύσεως· διότι τίποτα απ' αυτά που υπάρχουν εκ φύσεως δεν μπορεί να συνηθίσει σε κάτι διαφορετικό, όπως για παράδειγμα η πέτρα που από τη φύση της πέφτει προς τα κάτω δεν μπορεί να συνηθίσει να κινείται προς τα πάνω, ακόμα κι αν ρίχνοντάς την κάποιος προς τα πάνω χιλιάδες φορές προσπαθεί να τη συνηθίσει σ' αυτό, ούτε η φλόγα προς τα κάτω (μπορεί να αποκτήσει τη συνήθεια να κινείται) ούτε τίποτα άλλο από τα πράγματα που γεννιούνται από τη φύση με μια ορισμένη ιδιότητα είναι δυνατόν ν' αποκτήσει διαφορετικές συνήθειες. Οι αρετές επομένως δε γεννιούνται μέσα μας ούτε εκ φύσεως ούτε αντίθετα με τη φύση, αλλά σ' εμάς που έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε και που τελειοποιούμαστε με τη συνήθεια.

Σχόλια

- **αρετής:** Για τη σχέση που έχουν οι αρετές με τη διάκριση της ψυχής βλέπε εισαγωγή σχολικού εγχειριδίου σελ. 153.
- **διανοητικής:** Η διανοητική λειτουργία κατατάσσει, συνδέει, συσχετίζει τις διάφορες γνώσεις κάνοντας εντέλει δυνατή τη γνώση της αλήθειας. Βασικό όργανο της διανόησης είναι ο Νους, θέτοντας τάξη στο χάος. Κατά τον Αριστοτέλη αφετηρία της διανόησης είναι η Απορία.
- **έμπειρία:** Εμπειρία είναι η χωροχρονική έκφραση ενός αντικειμένου ή κατάστασης στην επιφαινομενική της εκδήλωση. Διακρίνεται σε αισθητηριακή, όταν το αντικείμενο είναι εξωτερικό, και σε νοητική, όταν το αντικείμενο είναι εσωτερικό. Κατά τον Αριστοτέλη η εμπειρία είναι πηγή γνώσης, και η καθαρή εμπειρία, η παρατήρηση που βασίζεται στις αισθήσεις μας.

Ερωτήσεις

1. Με ποιο συλλογισμό καταλήγει ο Αριστοτέλης στο συμπέρασμα ότι οι ηθικές αρετές δεν δημιουργούνται ούτε φύσει ούτε παρά φύσιν;
2. *γένεσιν, παρεκκλίνον, ριπτῶν, πεφυκόσι:* Να δώσετε από δύο παράγωγα στη νέα ελληνική.

Ενότητα 2

Απόδοση στη νέα ελληνική

Ακόμα δε όσες ιδιότητες υπάρχουν σε μας από τη φύση, πρώτα παίρνουμε τις δυνατότητες αυτών και ύστερα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (πράγμα το οποίο είναι φανερό στην περίπτωση των αισθήσεων· διότι δεν αποκτήσαμε τις αισθήσεις επειδή είδαμε πολλές φορές ή ακούσαμε πολλές φορές, αλλά αντίθετα, έχοντάς τις κάναμε χρήση τους, δεν τις αποκτήσαμε έχοντας κάνει και ξανακάνει χρήση τους)· τις αρετές όμως τις αποκτούμε αφού πρώτα τις ασκήσουμε, όπως βέβαια συμβαίνει και στις άλλες τέχνες· διότι όσα πρέπει να κάνουμε, αφού τα μάθουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα, όπως για παράδειγμα γίνονται οικοδόμοι με το να οικοδομούν και κιθαριστές με το να παίζουν κιθάρα· με τον ίδιο τρόπο γινόμαστε δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες με το να επιτελούμε σώφρονα έργα και ανδρείοι με το να κάνουμε ανδραγαθήματα.

Σχόλια

- **φύσει:** Η φύση εκλαμβάνεται από τον Αριστοτέλη ως ουσία των όντων που έχουν μέσα τους αρχή κίνησης σύμφωνα με την οποία εμφανίζονται αυτά.
- **δυνάμεις - ενεργείας:** Χαρακτηριστική είναι στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη η αντιθετική διάκριση των εννοιών, όπως εδώ ανάμεσα στη δύναμη και στην ενέργεια. Δύναμη είναι η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι, ενώ ενέργεια είναι η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας.

Ερωτήσεις

1. Να αναπτύξετε το δεύτερο επιχείρημα του Αριστοτέλη για το ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν σε μας «φύσει».
2. Ποια μέθοδο ανάπτυξης χρησιμοποιεί εδώ ο σταγειρίτης; Να στηρίξετε την απάντησή σας σε στοιχεία του κειμένου.

Ενότητα 3

Απόδοση στη νέα ελληνική

Επιβεβαιώνει δε τούτο και αυτό που συμβαίνει στις πόλεις. Οι νομοθέτες δηλαδή κάνουν τους πολίτες καλούς με τον εθισμό, και αυτή είναι η επιθυμία του κάθε νομοθέτη, όσοι δε δεν το καταφέρνουν, κάνουν λάθος, γι' αυτό και διαφέρει ως προς αυτό το καλό πολίτευμα από το λιγότερο καλό. Ακόμα για τους ίδιους λόγους και με τα ίδια μέσα γεννιέται και καταστρέφεται κάθε αρετή, και το ίδιο ισχύει για κάθε τέχνη: από το παίξιμο της κιθάρας γίνονται και οι καλοί και οι κακοί κιθαριστές. Κατ' αναλογία και οι οικοδόμοι και όλοι οι υπόλοιποι: από την καλή κατασκευή οικιών θα προέλθουν καλοί οικοδόμοι, από την κακή κατασκευή, κακοί οικοδόμοι. Διότι αν δε συνέβαιναν έτσι τα πράγματα, καθόλου δε θα χρειαζόταν ο άνθρωπος που θα δίδασκε, αλλά όλοι θα γίνονταν καλοί ή κακοί [από μόνοι τους].

Σχόλια

- **οὐδέν ἂν ἔδει τοῦ διδάξοντος:** Η αρνητική απόδοση του υποθετικού λόγου όσον αφορά τη σημασία της διδασκαλίας αποτελεί τελευταίο επιχείρημα της ενότητας αυτής, για να επισημανθεί ο σπουδαίος ρόλος της άσκησης στην απόκτηση της αρετής. Η απόκτηση της αρετής είναι διδακτέα, εφόσον όμως επιτευχθεί η άμεση συνεργασία μαθητή και δασκάλου.

Ερωτήσεις

1. Ποια σχέση μεταξύ ηθικής και πολιτικής προβάλλει στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης;
2. Με ποιο κριτήριο διακρίνει ο Αριστοτέλης τις αγαθές από τις φαύλες πολιτείες;
3. «οἱ γὰρ νομοθέται τοὺς πολίτας ἐθίζοντες ποιοῦσιν ἀγαθοὺς». Πώς πιστεύετε ότι καταφέρνει ο νομοθέτης να κάνει τους πολίτες αγαθούς, επιμένοντας ιδιαίτερα στο «ἐθίζοντες»;

Ενότητα 4

Απόδοση στη νέα ελληνική

Το ίδιο λοιπόν συμβαίνει και με τις αρετές: διότι κάνοντας όσα συμβαίνουν στις συναλλαγές μας με τους άλλους ανθρώπους, γινόμαστε οι μεν δίκαιοι οι δε άδικοι και κάνοντας όσα έχουν μέσα τους το στοιχείο του φόβου και συνηθίζοντας στο φόβο ή το θάρρος άλλοι γινόμαστε ανδρείοι και άλλοι δειλοί. Το ίδιο συμβαίνει και με τις επιθυμίες και τις οργές: άλλοι δηλαδή γίνονται σώφρονες και πράοι, άλλοι

ασυγκράτητοι και οξύθυμοι, άλλοι με το να συμπεριφέρονται για τα ίδια πράγματα με αυτόν το συγκεκριμένο τρόπο και άλλοι [με το να συμπεριφέρονται] με αυτόν το συγκεκριμένο τρόπο. Με λίγα λοιπόν λόγια, τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας διαμορφώνονται από τις όμοιες ενέργειες. Γι' αυτό πρέπει να προσδίδουμε μια ορισμένη ποιότητα στις ενέργειές μας, γιατί οι έξεις προσαρμόζονται στις διαφορές αυτών [των ενεργειών]. Το να αποκτούμε αμέσως από την πιο μικρή ηλικία τις συνήθειες μ' αυτόν ή μ' εκείνον τον τρόπο δεν έχει, λοιπόν, μικρή σημασία αλλά πάρα πολύ μεγάλη ή μάλλον την όλη [σημασία].

Σχόλια

- **οὐ μικρόν - πάμπλου - το πᾶν:** Εκείνο που έχει σημασία είναι η ποιότητα των ενεργειών, οι οποίες γίνονται συνήθεια και αυτή με τη σειρά της γίνεται πηγή που θα οδηγήσει σε ανάλογες ενέργειες. Επομένως χρειάζεται ιδιαίτερη άσκηση για τη ρύθμιση των πράξεών μας ήδη από τη νεαρή ηλικία. Ο εθισμός σε καλά έργα θα προσδιορίζει όλη τη ζωή του ανθρώπου, δημιουργώντας μια αυτοδέσμευση και μια συνέπεια λόγων και έργων. Αυτή η διαβάθμιση της συλλογιστικής διαδικασίας χρησιμοποιείται, για να εξαρθεί ο ρόλος της συνήθειας από τη νεαρή ηλικία.

Ερωτήσεις

1. «οὐ μικρόν οὖν διαφέρει ...το ἐθίζεσθαι ἐκ νέων». Να σχολιάσετε αυτή την άποψη του Αριστοτέλη.
2. Ποια συλλογιστική μέθοδο ακολουθεί στην ενότητα 4 ο Αριστοτέλης και σε ποιο συμπέρασμα καταλήγει;
3. Με ποιο τρόπο προκύπτει από την ενότητα ότι η ηθική αρετή είναι κοινωνική αρετή;

Γενικά σχόλια ενοτήτων 1-4

Σχετικά με τον ορισμό της ευδαιμονίας ορισμένοι υποστηρίζουν ότι σημαίνει αρετή ο Αριστοτέλης απαντά ότι είναι η μορφή δράσης προς την οποία τείνει η αρετή. Μερικοί υποστηρίζουν ότι είναι ηδονή ο Αριστοτέλης απαντά ότι κατ' ανάγκην συνοδεύεται από την ηδονή. Μερικοί λένε ότι είναι πλούτος και εξωτερικά αγαθά ο Αριστοτέλης απαντά ότι χωρίς οικονομική ευμάρεια ο άνθρωπος δεν μπορεί να ασκήσει την αγαθή δράση που αντιπροσωπεύει η ευδαιμονία. Επομένως τα κύρια σημεία της κοινής αντίληψης για την ευδαιμονία λαμβάνονται υπ' όψιν στον αριστοτελικό ορισμό. Η αρετή είναι η πηγή από την οποία ξεκινά η αγαθή δραστηριότητα, η ηδονή είναι το φυσικό της επακόλουθμα και ο πλούτος η συνήθης προϋπόθεση· ωστόσο ο Αριστοτέλης έχει την προνοητικότητα να προσθέσει ότι ο καλός χαρακτήρας μπορεί να διακριθεί και σε αντίξοες συνθήκες.

Οι διανοητικές αρετές – επιστήμη, τέχνη, φρόνηση, νους, σοφία- εξετάζονται μετά την ανάλυση των ηθικών αρετών – ανδρεία, σωφροσύνη, μεγαλοψυχία, ελευθεριότητα, πραότητα κλπ. Στον Αριστοτέλη οι αρετές έχουν αυστηρά περιορισμένο περιεχόμενο, ενώ στον Πλάτωνα (ο οποίος καταγράφει τέσσερις κύριες αρετές που αναγνωρίζονται στην εποχή του - σοφία, ανδρεία, σωφροσύνη, δικαιοσύνη) η ευρύτητα της κάθε αρετής είναι τόσο μεγάλη που τείνει να καλύψει την άλλη. Ο Αριστοτέλης δεν λησμονούσε τη βασική σωκρατική θέση ότι η αρετή είναι γνώση, αλλά δε μπορούσε να τη δεχτεί όπως ήταν. Ο Σωκράτης νόμιζε ότι όλες οι αρετές είναι θέμα γνώσης. Ο Αριστοτέλης έρχεται να διορθώσει αυτή τη θέση, λέγοντας ότι δεν είναι όλες οι αρετές φρονήσεις.

Όπως προκύπτει και συνολικά από το σύγγραμμα, το βάρος στην περίπτωση της ηθικής αρετής πέφτει όχι στο δάσκαλο αλλά στον άνθρωπο, τον ασκούμενο, αφού είναι θέμα συνεχούς άσκησης. Η ηθική κατά τον Αριστοτέλη μετακινείται από το θεωρητικό

λόγο στην πράξη σε αντίθεση με το δάσκαλο του Πλάτωνα, του οποίου η αρετή παρουσιάζεται ως θέμα γνώσης.

Οι αρετές αφορούν συναισθήματα και πράξεις. Το πεδίο τους ορίζεται μερικές φορές σε αναφορά με έναν τύπο συναισθήματος και άλλοτε σε αναφορά με έναν τύπο πράξης, αλλά αυτό γίνεται μόνο για ευκολία· η αρετή είναι μια τάση ελέγχου ορισμένων συναισθημάτων και ορθής δράσης σε ορισμένες καταστάσεις.

Από τον ορισμό των ηθικών αρετών, συνάγει ο Αριστοτέλης ότι καμιά από αυτές δεν είναι έμφυτη στον άνθρωπο, γιατί κανένα από τα όντα της φύσης δεν μπορεί να αποκτήσει διαφορετικές ιδιότητες. Ο Αριστοτέλης δεν περιορίζεται μόνο σε θεωρητική στήριξη, αλλά καταφεύγει σε δύο παραδείγματα, για να στηρίξει την πρότασή του. Ούτε η πέτρα που η φορά της “φύσει” είναι προς τα κάτω μπορεί να κατευθυνθεί προς τα πάνω όσο κι αν προσπαθήσει κανείς. Το ποσοτικό “μυριάκις” τονίζει το αδύνατο του εθισμού στα φυσικά όντα. Άξια προσοχής και τα επιρρήματα “άνω” και “κάτω” για να φανεί η ανυπέροβλη απόσταση της φύσης και της αλλαγής της συνήθειας. Ένα δεύτερο παράδειγμα παρατίθεται συνοπτικά και αφορά τη φυσική ροπή της φλόγας προς τα πάνω. Αξιοσημείωτη η συσώρευση αρνήσεων “ούκ ... ούδέ ... ούδέ ... οὐδέν” που τονίζει την αδυναμία αλλαγής της φυσικής συνήθειας. Ενώ καμιά ηθική αρετή δεν είναι έμφυτη (φύσει) στον άνθρωπο, δεν είναι όμως και ενάντια στη φύση (παρά φύσιν). Ο εθισμός ουσιαστικά συμπληρώνει και υπηρετεί τη φύση, αφού δίνει τη δυνατότητα να αναπτύξουμε τις προδιαθέσεις σε ενέργειες.

Όσα έχουν οι άνθρωποι από τη φύση, τα παίρνουν στην αρχή εν σπέρματι ως δυνατότητες ύστερα αναπτύσσονται ως ιδιότητες και φανερώνονται με τις πράξεις. Εκείνο που ήταν ανέκαθεν δυνάμει, γίνεται ον ενεργεία και τότε ολοκληρώνεται η τελειώσή του. Τα επιρρήματα “πρότερον” “στερον” δηλώνουν την εξέλιξη, την ανάπτυξη των ιδιοτήτων του ανθρώπου.

Τις ηθικές αρετές τις αποκτούμε με ενέργεια, την άσκηση, πράγμα που συμβαίνει και στις τέχνες, καλές και χρήσιμες. Η παραβολική πρόταση κάνει πιο εύκολη την αποδοχή της ηθικής διδασκαλίας. Επιστρατεύεται και πάλι το παράδειγμα (του τεχνίτη, του οικοδόμου, του ανδρείου κ.λ.π., που προϋποθέτει επίπονη άσκηση), για να ισχυροποιηθούν τα λεγόμενα. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα εντύπωση κάνει η εναλλαγή προσώπων, η οποία εξηγείται πιο πολύ ως αυθορμητισμός, αν αναλογιστεί κανείς ότι χρησιμοποιεί γ' πρόσωπο αναφερόμενος στις τέχνες (διότι ποτέ δεν ήταν στις προθέσεις του Αριστοτέλη να γίνει οικοδόμος), ενώ χρησιμοποιεί α' πρόσωπο όταν αναφέρεται στις ηθικές αρχές (διότι περιλαμβάνει και τον εαυτό του μέσα). Αξιοσημείωτο επίσης είναι τα σύστοιχα αντικείμενα “δίκαια ... σώφρονα ... ανδρεία” τα οποία δείχνουν ότι οι όμοιες πράξεις οδηγούν στη διαμόρφωση ίδιων χαρακτήρων. Στην άποψη αυτή συμφωνεί και ο Πλάτωνας.

Ο Αριστοτέλης προς επίρρωση της θέσης του επικαλείται τα συμβάντα στις πόλεις. Ο νομοθέτης οφείλει να εθίζει τους πολίτες προς την αρετή, αφού, όπως υπονοεί, η αρετή και η κακία εναπόκεινται στον ίδιο τον πολίτη. Στόχος του νομοθέτη είναι η ηθική τελείωση των πολιτών. Ανάλογα με το αν επιτευχθεί ο στόχος η πολιτεία χαρακτηρίζεται ως “άγαθή” ή “φαύλη”. Με αυτή την έννοια καλό πολίτευμα είναι αυτό που λειτουργεί πιο αποτελεσματικά στην άσκηση των πολιτών προς την αρετή, ενώ λιγότερο καλό πολίτευμα αυτό που ασκεί λιγότερο τους πολίτες του στην αρετή.

Αναμφίβολα η ηθική του Αριστοτέλη είναι κοινωνική και η πολιτική του είναι ηθική. Δεν αγνοεί ότι το άτομο είναι ουσιαστικά ένα μέλος της κοινωνίας. Στην αρχή των Ηθικών περιγράφει το αγαθό του κράτους ως μεγαλύτερο και τελειότερο από το ατομικό αγαθό, και το ατομικό αγαθό ως κάτι αγαπητό, αν δεν μπορούμε να κατακτήσουμε το πρώτο. Αλλά η αξία που αποδίδει στην ατομική ζωή μοιάζει να μεγεθύνεται, καθώς την αναλύει, και στο τέλος τους έργου αφήνει να εννοηθεί ότι το κράτος είναι απλώς επιβοηθητικό στην ηθική ζωή του ατόμου, επειδή παρέχει το στοιχείο του εξαναγκασμού που είναι αναγκαίο για να υποταχθούν οι ανθρωπίνες επιθυμίες στο λογικό. Η ηθική τελείωση του συνόλου των πολιτών ως έργο της πολιτικής κοινότητας αποτελεί βασική θέση και της σωκρατικής και της πλατωνικής

διδασκαλίας. Η πολιτική στην αρχαία Ελλάδα δεν είναι αυταξία ούτε αυτοσκοπός των αρχόντων, αλλά κυρίως υποστηρίζει και επιβάλλει τον ηθικό βίο στους πολίτες.

Συνεχίζοντας στο θέμα του ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η αρετή του ανθρώπου καλλιεργείται και καταστρέφεται με τα ίδια μέσα και τις ίδιες αιτίες, όπως εξάλλου συμβαίνει και στις τέχνες. Οι μαθητές στις τέχνες δεν μαθαίνουν στον ίδιο βαθμό τελειότητας. Η διαδικασία της εκμάθησης στις ηθικές αρετές επιτελείται με όμοιο τρόπο και όμοια αποτελέσματα. Η αρετή του Αριστοτέλη είναι κοινωνική, διότι θεωρείται σε συνάρτηση με τον άλλον (οι δίκαιες συναλλαγές κάνουν τους ανθρώπους δίκαιους, οι άδικες άδικους).

Διαφαίνεται λοιπόν – σπερματικά - από τα παραπάνω ότι τόσο η υπερβολή όσο και η έλλειψη πρέπει να αποφεύγονται. Η μεσότητα διαφοροποιεί κατά τον Αριστοτέλη την ηθική αρετή από την κακία. Όσον αφορά το άριστο, η αρετή είναι μια ακρότητα, αλλά όσον αφορά την ουσία και τον ορισμό της είναι μια μεσότητα. Ο Αριστοτέλης δεν μας συμβουλεύει απλώς να αποφεύγουμε τις ακρότητες για μεγαλύτερη ασφάλεια. Στην ουσία είναι μια διαμαρτυρία κατά της ασκητικής, μανιχαϊστικής άποψης (δηλαδή ότι η θεώρηση των πραγμάτων βασίζεται σε σχήματα αντιθέσεως καλού - κακού) που καταδικάζει όλες τις φυσικές ορμές, αλλά είναι εξίσου μια διαμαρτυρία κατά της νατουραλιστικής άποψης που εξυψώνει αυτές τις ορμές πάνω από κάθε κριτική και τις υιοθετεί ως γνώμονα ζωής. Οι δύο αυτές απόψεις δεν είναι ούτε καλές ούτε κακές καθαυτές· η κάθε μια περιέχει ένα ποσοστό αλήθειας, για την κάθε μια υπάρχει σωστός χρόνος, σωστός τρόπος και σωστό αντικείμενο.

Κατά τη συνήθειά του ο Αριστοτέλης καταλήγει επαγωγικά σε μια πρόταση με γενικότερη ισχύ. Οι καλοί ή κακοί τρόποι συμπεριφοράς δημιουργούν καλές ή κακές συνήθειες. Μ' άλλα λόγια, με την επανάληψη επιτυγχάνεται η έξη και η ποιοτική μεταβολή. Οι ψυχικές διαθέσεις είναι αποκτημένες ικανότητες, σταθερές ποιότητες και προσδιορίζουν το χαρακτήρα του ανθρώπου· είναι προϊόντα των ψυχικών ενεργειών που πραγματοποιούνται με τις πράξεις των ανθρώπων.

Χρειάζεται λοιπόν ιδιαίτερη φροντίδα για τη ρύθμιση των πράξεων. Σ' αυτό συντελεί σημαντικά ο τρόπος δράσης από τη νεαρή ηλικία, γιατί οι όποιες συνήθειες των νέων δεσμεύουν ανάλογα τη βούλησή τους και προσδιορίζουν την πορεία τους. Αυτή η αρχική εκλογή είναι η προαίρεση, όπως θα πει αργότερα ο Αριστοτέλης. Η κλιμάκωση στην έκφραση χρησιμοποιείται, για να δηλωθεί ο ρόλος της συνήθειας από τη νεαρή ηλικία “ού μικρόν διαφέρει ... αλλά πάμπολυ, μάλλον δέ τὸ πᾶν”.

Ενότητα 5

Απόδοση στη νέα ελληνική

Πρέπει να ορίσουμε ως σημάδι των μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα μας (: των έξεων) την ευχαρίστηση ή τη δυσαρέσκεια που συνοδεύει τις πράξεις μας· αυτός δηλαδή που απέχει από τις σωματικές ηδονές και χαιρείται γι' αυτό το ίδιο είναι σώφρων, αυτός όμως που δυσανασχετεί (από κάτι τέτοιο) είναι ακόλαστος· και αυτός που υπομένει τα δεινά και χαιρείται ή τουλάχιστον δε λυπάται είναι ανδρείος, ενώ όποιος λυπάται είναι δειλός. Η ηθική αρετή έχει σχέση με τις ηδονές και τις λύπες· διότι χάριν της ηδονής κάνουμε ανάξια πράγματα, εξ αιτίας της λύπης απέχουμε από τα ωραία πράγματα. Γι' αυτό πρέπει να έχουμε λάβει εκείνη την αγωγή από τη νεανική ηλικία, όπως λέει ο Πλάτων, που θα μας κάνει να χαιρόμαστε και να λυπούμαστε για τα πράγματα που πρέπει· πραγματικά αυτή είναι η σωστή παιδεία.

Σχόλια

Αφού ο Αριστοτέλης παρουσίασε στις προηγούμενες ενότητες το πώς οι άνθρωποι αποκτούν τις αρετές, τώρα έρχεται να εξετάσει την ποιότητα των πράξεων. Θεωρεί αναγκαίο να οριστεί ως ένδειξη των ηθικών έξεων η ηδονή και η λύπη που συνοδεύει τις ανθρώπινες πράξεις. Αν οι έξεις (δηλαδή τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα) έχουν διαμορφωθεί, τότε η ηδονή ή η λύπη έρχονται ως φυσικό επακόλουθο

των πράξεων και χαρακτηρίζουν την ποιότητα του ανθρώπου. Αυτή ακριβώς τη διαπίστωση (δηλ. ότι η ηδονή ή η λύπη είναι φυσικό επακόλουθο των πράξεων) δηλώνει η πρόθεση “ἐπί” στη μετοχή “ἐπιγιγνομένην”. Η στάση λοιπόν απέναντι στις επιθυμίες ορίζει τον σώφρονα και τον ακόλαστο. Αξιοπρόσεκτος είναι ο περιορισμός της σωφροσύνης, αφού συρρικνώνεται στην αποχή από τις ηδονές άμεσης απόλαυσης, την αφή και τη γεύση. Ανάλογα (σύμφωνα με τη στάση του στις δύσκολες στιγμές) χαρακτηρίζεται κάποιος ανδρείος ή δειλός. Μετά την παράθεση παραδειγμάτων ο σταγειρίτης γενικεύει το συλλογισμό του λέγοντας ότι η ηθική αρετή έχει σχέση με τις ηδονές και τις λύπες, αιτιολογώντας την παραδοχή του με το επιχείρημα ότι η επιδίωξη της κακής ηδονής μας οδηγεί σε κακές πράξεις και η προσπάθειά μας να αποφύγουμε τη λύπη μάς κρατά μακριά από τις καλές πράξεις.

Αυτό που πρέπει να προσεχθεί είναι ότι ο Αριστοτέλης δεν ταυτίζει την αρετή με την απαλλαγή από την ηδονή και τη λύπη. Αυτό που βάζει στο επίκεντρο δεν είναι η συναισθηματικότητα αλλά η καταλληλότητα του συναισθήματος και της έκφρασής του. Η αυτοπειθαρχία και ο αυτοέλεγχος χαρακτηρίζουν το σώφρονα άνθρωπο.

Το ζήτημα λοιπόν που προκύπτει είναι ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος θα μπορέσει να ελέγξει τα συναισθήματά του μέσω της νοημοσύνης του. Σ’ αυτό το σημείο ο Αριστοτέλης απαντά στηριγμένος στη μαρτυρία του Πλάτωνα. Ο τελευταίος θεωρούσε ότι η αγωγή από τη μικρή ηλικία οδηγεί κάποιον στο να χαίρεται και να λυπάται για όσα πρέπει. Θεωρούσε ότι τα παιδιά, πριν ακόμα κατανοήσουν τα πράγματα γύρω τους, πρέπει να εξασκούνται στη λύπη και στη χαρά και να διδάσκονται πάνω σε αυτά τα συναισθήματα. Υπήρχαν πράγματα που ήταν αξιόλογα και δικαιολογούσαν τη χαρά, όπως η ανδρεία στον πόλεμο, η σύνεση, η αποφασιστικότητα, η νομιμοφροσύνη, και άλλα που ήταν κατακριτέα και που έπρεπε να επιφέρουν λύπη, όπως η δειλία, η ολιγωρία, η ανοησία, η αλαζονεία. Για τον Πλάτωνα σωστή εκπαίδευση δεν είναι αυτή που μόνο μεταδίδει γνώσεις αλλά και αυτή που προτείνει έναν συγκεκριμένο τρόπο σκέψης προκειμένου να διαχωρίζεται το σωστό από το λάθος, το καλό από το κακό. Καταλήγει λοιπόν και ο Αριστοτέλης στο συμπέρασμα ότι η διαπαιδαγώγηση από τη νεανική ηλικία μπορεί να οδηγήσει τους νέους στην καταλληλότητα του συναισθήματος λύπης και χαράς.

Ερωτήσεις

1. Με ποιο κριτήριο μπορεί να αποφανθεί κανείς, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, για την οριστική διαμόρφωση των έξεων;
2. Οι Στωικοί προέβαλλαν την απάθεια, την τέλεια υποταγή των παθών στο λόγο. Να συγκρίνετε τη θέση τους με αυτή του Αριστοτέλη στο κείμενο.
3. Να δώσετε την ετυμολογία των λέξεων: *σημείον*, *έξις*, *έπιγιγνομαι*, *ήδονή*, *σώφρων*.
4. *χαίρων*: Να βρείτε πέντε συνώνυμα και πέντε αντίθετα του ρήματος στην αρχαία ελληνική.

Ενότητα 6

Απόδοση στη νέα ελληνική

Δεν πρέπει λοιπόν μόνο να πούμε γενικά ότι (η αρετή είναι) έξη, αλλά και τι λογής έξη. Πρέπει λοιπόν να πούμε ότι κάθε αρετή, όποιου πράγματος είναι αρετή, και το ίδιο το πράγμα το κάνει να φτάσει στην πιο καλή κατάστασή του και το βοηθά να εκτελέσει με τον σωστό τρόπο το έργο του· για παράδειγμα η αρετή του ματιού κάνει το μάτι αξιόλογο και το έργο του· γιατί με την αρετή του ματιού βλέπουμε καλά. Παρομοίως και η αρετή του αλόγου κάνει το άλογο αξιόλογο και κατάλληλο να καλπάζει και να φέρει τον αναβάτη και να αντιμετωπίζει τους εχθρούς. Εάν βέβαια αυτό συμβαίνει έτσι σε όλα, και η αρετή του ανθρώπου θα μπορούσε να είναι έξη με την οποία ο άνθρωπος γίνεται καλός και με την οποία θα εκτελεί καλά το δικό του έργο. Πώς θα γίνει (: θα γίνεται) αυτό, ... θα γίνει φανερό από το εξής, αν δηλαδή εξετάσουμε τι είδους είναι η φύση της.

Σχόλια

- **Ἔξις:** Ο Αριστοτέλης αναφέρει πως γενικά δεν είναι συνήθεια η αρετή. Είναι λοιπόν προφανές ότι δέχεται την έξι ως μια διαρκή κατάσταση του σώματος ή του πνεύματος.
- **Οὐ ἂν ἡ ἀρετή:** Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη όλα τα πράγματα, ἐμψυχα και ἀψυχα, έχουν αρετή.
- **Δραμεῖν καὶ ἐνεγκεῖν τὸν ἐπιβάτην καὶ μείναι τοὺς πολεμίους:** Η πολλαπλότητα στις λειτουργίες του αλόγου λόγω της αρετής καταδεικνύει ότι η ποιότητα συνεπάγεται την ποσότητα (βλέπε γενικά σχόλια)

Ερωτήσεις

1. Με ποιο κριτήριο ελέγχεται, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ποιότητα της αρετής;
2. *ῥητέον, δραμεῖν, ἐπιβάτην.* Να δώσετε από 3 παράγωγα ή σύνθετα στη νέα ελληνική.

Ενότητα 7

Απόδοση στη νέα ελληνική

Σε κάθε τι λοιπόν που παρουσιάζει συνέχεια και που μπορεί να διαιρεθεί είναι δυνατόν να πάρουμε το ένα κομμάτι μεγαλύτερο από το άλλο, το ένα κομμάτι μικρότερο από το άλλο, το ένα κομμάτι ίσο με το άλλο και μάλιστα ή σε σχέση με το ίδιο πράγμα ή σε σχέση με εμάς ... Λέω βέβαια μέσον του πράγματος εκείνο που βρίσκεται σε ίση απόσταση από καθένα από τα δύο άκρα του, το οποίο είναι ένα και το αυτό για όλους, σε σχέση δε με εμάς (λέω) εκείνο που δεν είναι ούτε πάρα πολύ ούτε πολύ λίγο· αυτό δεν είναι ένα ούτε ίδιο για όλους. Για παράδειγμα, αν τα δέκα (είναι) πολλά και τα δύο λίγα, τα έξι παίρνουν ως μέσο σε σχέση με το πράγμα· γιατί (αυτό) υπερέχει και υπερέχεται κατά τον ίδιο αριθμό μονάδων· αυτό λοιπόν είναι το μέσον σύμφωνα με τις διδασκαλίες της αριθμητικής. Αλλά το μέσον σχετικά με εμάς δεν πρέπει να νοείται με αυτόν τον τρόπο· γιατί αν οι δέκα μνες (τροφή) (: δέκα “μερίδες”) είναι πολλές για κάποιον να τις φάει και οι δύο (είναι) λίγες, δεν θα πει πως ο προπονητής θα ορίσει έξι μνες (: “έξι μερίδες”)· γιατί ίσως και αυτή (η ποσότητα τροφής) είναι πολλή ή λίγη σε σχέση με αυτόν που θα την λάβει· γιατί για το Μίλωνα (μπορεί να είναι) λίγη, αλλά γι’ αυτόν που αρχίζει τα γυμνάσια πολλή. Με τον ίδιο τρόπο (συμβαίνει αυτό) στο τρέξιμο και στην πάλη. Έτσι λοιπόν κάθε ειδικός από τη μια αποφεύγει την υπερβολή και την έλλειψη και από την άλλη επιζητεί το μέσον και επιλέγει αυτό, δηλαδή όχι το από καθαρά ποσοτική άποψη μέσον αλλά το (μέσον) σε σχέση με εμάς.

Σχόλια

- **Ἐν παντί δὴ συνεχῆ καὶ διαιρετῶ:** Διευκρινίζει ευθύς εξ αρχής ότι θα μιλήσει για πράγματα που έχουν συνοχή και μπορούν να διαιρεθούν, διαχωρίζοντάς τα από τα ασυνεχή και αδιαίρετα.
- **Κατ' αὐτό τό πράγμα ἢ πρός ἡμᾶς:** Η διαίρεση των πραγμάτων είναι υπόθεση αντικειμενική ή υποκειμενική. Τα μεγέθη λοιπόν “μεγαλύτερο”, “μικρότερο”, “ίσο” μπορεί να τα καθορίσει τόσο η φύση των πραγμάτων όσο και η ανθρώπινη αντίληψη.
- **Ἐπιστήμων:** Δεν εννοεί ο Αριστοτέλης το θετικό επιστήμονα, αλλά προφανώς τον έμπειρο σε κάτι.

Ερωτήσεις

1. Ποια κριτήρια χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης, για να προσδιορίσει τα είδη της μεσότητας και ποιο είδος έχει άμεση σχέση με την ηθική αρετή;
2. Να ετυμολογήσετε τις λέξεις: *διαιρετῶ, ληπτέον, δρόμου, ἔλλειψιν*.

Ενότητα 8

Απόδοση στη νέα ελληνική

Αν λοιπόν κάθε τέχνη έτσι σωστά εκπληρώνει το έργο της, αποβλέποντας δηλαδή προς το μέσον και κατευθύνοντας τα έργα της σ' αυτό (γί' αυτό συνηθίζουν να προσθέτουν στο τέλος για τα τέλεια έργα ότι ούτε να αφαιρέσουμε μπορούμε ούτε να προσθέσουμε, επειδή κατά τη γνώμη τους από τη μια η υπερβολή και η ἔλλειψη καταστρέφουν το καλό /την τελειότητα και από την άλλη η μεσότητα τη διασώζει και οι ικανοί τεχνίτες, όπως λέμε, εργάζονται αποβλέποντας σε αυτό), κι αν η αρετή λοιπόν είναι πιο ακριβής και ανώτερη από κάθε τέχνη, όπως ακριβώς και η φύση, μπορεί να έχει για στόχο της το μέσον. Λέω λοιπόν την ηθική (αρετή): διότι αυτή έχει σχέση με τα πάθη και τις πράξεις και σ' αυτά υπάρχει η υπερβολή και η ἔλλειψη και το μέσον.

Σχόλια

- **Ἐπιστήμη:** Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί εδώ τη λέξη επιστήμη με τη σημασία της δεξιότητας
- **Οὐτ' ἀφελειν ... τῆς ἔλλειψεως:** Χαρακτηριστική η χιαστή αντιστοιχία καθώς το "ἀφελειν" αντιστοιχεί στο "ἔλλειψεως" και το "προσθειναι" στο "ὑπερβολῆς" (βλέπε γενικά σχόλια).

Ερωτήσεις

1. Ποια έργα θεωρούνται άριστα σύμφωνα με τον αριστοτελικό ορισμό; Να σχολιάσετε την άποψη του σταγειρίτη.
2. *ἀκριβεστέρα:* Να γράψετε πέντε σύνθετες λέξεις με α' ή β' συνθετικό τη λέξη αυτή.

Ενότητα 9

Απόδοση στη νέα ελληνική

Για παράδειγμα, είναι δυνατόν και να φοβηθεί κανείς και να δείξει θάρρος και να επιθυμήσει και να οργιστεί και να ευσπλαχνιστεί και γενικά να ευχαριστηθεί και να λυπηθεί και περισσότερο και λιγότερο, και τα δύο αυτά δεν είναι καλά· το να αισθανθεί όμως κανείς (όλα αυτά) τη στιγμή που πρέπει και σε σχέση με τα πράγματα που πρέπει και σε σχέση με τους ανθρώπους που πρέπει και για το λόγο που πρέπει και με τον τρόπο που πρέπει, (αυτό είναι) και το μέσο και το άριστο, πράγμα το οποίο είναι χαρακτηριστικό της αρετής. Παρομοίως λοιπόν και σχετικά με τις πράξεις υπάρχει υπερβολή και ἔλλειψη και το μέσον. Η δε αρετή έχει σχέση με τα συναισθήματα και τις πράξεις, στις οποίες η υπερβολή αποτελεί σφάλμα και κατακρίνεται, το ίδιο και η ἔλλειψη, ενώ το μέσον επαινείται και είναι το σωστό· και τα δύο αυτά έχουν σχέση με την αρετή. Επομένως η αρετή είναι μια μεσότητα, αφού έχει για στόχο της το μέσον.

Σχόλια

- **Δει:** Ο Αριστοτέλης τονίζει την έννοια του "πρέπει" και τη συσχετίζει με την αρετή (βλέπε γενικά σχόλια).

Ερωτήσεις

1. Ποια κριτήρια προσθέτει εδώ ο φιλόσοφος, ώστε να οριστεί πληρέστερα η έννοια της μεσότητας;
2. *ήσθηναι, ἔλλειψις, ψέγεται, κατορθοῦται*: Να γράψετε από ένα σύνθετο της νέας ελληνικής που να σχετίζεται ετυμολογικά με τις παραπάνω λέξεις.

Ενότητα 10

Απόδοση στη νέα ελληνική

Επιπλέον το να κάνει κανείς σφάλματα μπορεί να γίνει με πολλούς τρόπους (γιατί το κακό είναι γνώρισμα του απείρου, όπως υπέθεταν οι Πυθαγόρειοι, το δε αγαθό του πεπερασμένου), το να πράττει όμως το σωστό (μπορεί να γίνει) με έναν μόνο τρόπο (γι' αυτό το ένα είναι εύκολο και το άλλο δύσκολο· είναι εύκολο το να αποτύχει κανείς στο σκοπό του και δύσκολο το να πετύχει)· γι' αυτούς τους λόγους λοιπόν η υπερβολή και η έλλειψη είναι γνωρίσματα της κακίας, ενώ η μεσότητα της αρετής· με έναν τρόπο μπορούμε να γίνουμε καλοί, με πολλούς όμως τρόπους κακοί.

Είναι λοιπόν η αρετή μια ἔξι (:μία μόνιμα διαμορφωμένη κατάσταση) που επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο και που είναι μια μεσότητα σε σχέση με εμάς, η οποία καθορίζεται από τη λογική και συγκεκριμένα, κατά τη γνώμη μου, με τη λογική που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος. Η μεσότητα όμως (βρίσκεται) ανάμεσα σε δύο κακίες, που η μια βρίσκεται από την πλευρά της υπερβολής και η άλλη από την πλευρά της έλλειψης· και ακόμη σε κάποιον (είναι δυνατόν) άλλες (κακίες) να υπολείπονται και άλλες να ξεπερνούν το πρόπον και στα συναισθήματα και στις πράξεις, ενώ η αρετή (είναι δυνατόν) και να βρίσκει και να επιλέγει το μέσον.

Σχόλια

- **Ὁρισμένη λόγῳ**: Η αρετή ορίζεται από τη λογική. Η λογική είναι το κοινά αποδεκτό συμπέρασμα. Επομένως η αρετή ως μεσότητα είναι υποκειμενική, στηρίζεται όμως σε αντικειμενικά κριτήρια.
- **Τὴν δ'ἀρετὴν καὶ εὐρίσκειν καὶ αἰ ἀρεῖσθαι**: Η αρετή λοιπόν, ως μεσότητα, αναζητά και επιλέγει το επιθυμητό, πράγμα που αφήνεται στην κρίση του φρόνιμου ανθρώπου (βλέπε και γενικά σχόλια)

Ερωτήσεις

1. Με ποια συλλογιστική πορεία καταλήγει ο Αριστοτέλης ότι η αρετή είναι μεσότης;
2. Να συζητήσετε την έννοια της προαίρεσης ως κύριου συστατικού της έννοιας της αρετής.
3. *κατορθοῦν, προαιρετική, ὑπερβάλλειν*. Να φτιάξετε ομόρριζα από το β' συνθετικό.

Γενικά σχόλια ενοτήτων 6 - 10

Η ἔξις, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, είναι η ευρύτερη έννοια στην οποία εντάσσει την αρετή. Η σκέψη του όμως προεκτείνεται (η προέκταση αυτή δηλώνεται με την επιδοτική συμπλοκή “μὴ μόνον ἀλλὰ καί”) στην ειδοποιό διαφορά της αρετής· αφού μέχρι αυτό το σημείο η περιγραφή ισχύει και για την κακία, διευκρινίζεται τι είδους είναι η ἔξις. Η αρετή κάθε πράγματος κάνει αφενός το ίδιο το πράγμα τέλειο, και αφετέρου το έργο του αποτελεσματικό (τούτο γίνεται εμφανές με την επανάληψη του δ). Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί το παράδειγμα, για να γίνει πιο συγκεκριμένος: αναφέρεται στην αρετή του ματιού και του αλόγου (τα πολυσύνδετο “τε...καί ...καί ...καί” τονίζει την πολλαπλότητα στις λειτουργίες της αρετής του αλόγου).

Παρομοίως ορίζεται και η ανθρώπινη αρετή: είναι εκείνη η έξη που κάνει τον άνθρωπο καλό και αποτελεσματικό. Η παρουσίαση της ανθρώπινης αρετής γίνεται με την προϋπόθεση ότι ισχύει ο προηγούμενος συλλογισμός για τα πράγματα (έτσι δικαιολογείται και η υποθετική “εὐ δὴ τοῦτο ... ἔχει” και η δυνητική ευκτική “ἂν εἴη”). Η δήλωση της φυσικής ιδιοσυστασίας της αρετής είναι απαραίτητη για να γίνει κατανοητό πώς ο άνθρωπος μπορεί να επιτελεί αποτελεσματικά το έργο του.

Ο Αριστοτέλης στη συνέχεια προσπαθεί να διευκρινίσει το μέσον απ’ τη μια με κριτήριο το ίδιο το πράγμα και από την άλλη με κριτήριο τον άνθρωπο. Στην πρώτη περίπτωση το μέσον είναι αντικειμενικό, είναι μαθηματικό μέσον, στην άλλη όμως είναι υποκειμενικό, αφού και οι ίδιοι οι άνθρωποι επιδέχονται πολλές διαφοροποιήσεις. Η σκέψη του συγκεκριμενοποιείται με το παράδειγμα των αριθμών σε σύγκρισή με το παράδειγμα της τροφής των αθλητών. Στο πρώτο παράδειγμα κριτήριο είναι το ίδιο το πράγμα, ενώ στο δεύτερο ο άνθρωπος.

Το κριτήριο καθορισμού του μέσου επιπλέον μεταβάλλεται –πέρα από τον αθλητισμό– και στην τέχνη και στην επιστήμη. Ο επιστήμονας επιζητεί το μέσον και το επιλέγει με βάση τη λογική και τη διάνοια (προαίρεση). Η επιλογή αυτή γίνεται αποφεύγοντας την υπερβολή και την έλλειψη. Επεξηγεί εδώ ο Αριστοτέλης το μέσον “πρὸς ἡμᾶς” και όχι “πρὸς τὸ πρᾶγμα”, πράγμα που βοηθά στο να εντοπιστεί η ειδοποιός διαφορά της αρετής (το μέσον “πρὸς ἡμᾶς” – η προαίρεση).

Το μέσον βοηθά την επιστήμη (όχι όμως τη φυσική ή τα μαθηματικά – ή τις παρεμφερείς επιστήμες -, αφού αυτές αναφέρονται στο μέσον “πρὸς τὸ πρᾶγμα”) να επιτελεί το έργο του σωστά και γι’ αυτό από ένα τέλειο έργο δεν μπορεί να αφαιρεθεί ούτε να προστεθεί τίποτα χωρίς αυτό να καταστραφεί (αφού είναι δημιούργημα που προϋποθέτει σκέψη και ισορροπεί ανάμεσα στην έλλειψη και την υπερβολή, οι οποίες αντιμάχονται την τελειότητα). Αυτή ακριβώς η αδυναμία αλλαγής των τέλειων έργων δηλώνεται με τη σύνθετη άρνηση “ὄτε ... οὔτε” και την αντίθεση “ἤ μὲν ... φθειρούσης ... τῆς δὲ ... σωζούσης”.

Εφόσον λοιπόν η επιστήμη και η τέχνη επιδιώκει τη μεσότητα, συμπερασματικά μπορεί να ειπωθεί ότι η αρετή στοχεύει στη μεσότητα, αφού η αρετή συγκρίνεται με τη φύση και την τέχνη. Η αρετή, όπως και η φύση, είναι ανώτερη και ακριβέστερη από κάθε μορφή τέχνης. Η φύση είναι τελειότητα και τίποτα δε γίνεται μάταια σ’ αυτήν, ενώ στα έργα της τέχνης (τα οποία μιμούνται τη φύση) υπάρχει το υποκειμενικό (αφού είναι ανθρώπινα δημιουργήματα). Η αρετή είναι μια φύση που έχει φτάσει στο σκοπό της, αφού είναι αξιολογικά ανώτερη έκφανση της μεσότητας.

Διευκρινίζει εδώ ο Αριστοτέλης ότι ο λόγος γίνεται για την ηθική αρετή (αφού στις διανοητικές δεν τίθεται θέμα διαβάθμισης· ή γνωρίζουμε ή δεν γνωρίζουμε), καθώς αυτή αναφέρεται στα συναισθήματα και τις πράξεις, στα οποία βέβαια υπάρχει η υπερβολή, η έλλειψη και το μέσον. Το ότι στα πάθη υπάρχουν τα τρία αυτά στοιχεία (υπερβολή – έλλειψη - μέσον) το καθιστά σαφές με το παράδειγμα που αφορά τα συναισθήματα του φόβου, του θάρρους, της επιθυμίας, της οργής, της συμπάθειας, της χαράς, της λύπης. Αρετή, δηλαδή άριστο και μεσότητα, είναι να αισθανόμαστε στο σωστό χρόνο, σε συγκεκριμένες συνθήκες για πρόσωπα, σκοπό και πρόποντα τρόπο (η επανάληψη του “ὄτε” προσδίδει το περιεχόμενο της μεσότητας, το ηθικά ορθό, την αρετή). Ο προσδιορισμός αυτός της αρετής σαφώς εμπεριέχει το υποκειμενικό στοιχείο, αφού το μέσον συσχετίζεται με χρόνο, πρόσωπα, συνθήκες, σκοπό, τρόπο, δηλαδή στοιχεία μεταβλητά. Χαρακτηριστικό του προσδιορισμού της ηθικής αρετής είναι επίσης ότι το βάρος πέφτει στην ποσοτική σχέση, χωρίς όμως να αποκλείεται η ποιότητα να στηρίζεται στην ποσότητα· η μεσότητα αναγνωρίζει την ανάγκη συμμετρίας στις ορμές και τις τάσεις. Σε κάθε περίπτωση όμως η μεσότητα επιλέγεται με βάση τη φρόνηση (διανοητική αρετή). [Η αρετή, αξίζει εδώ να διευκρινιστεί, δεν είναι ατομική αλλά πολιτική, έχει σχέση με το πολιτικό, και πάντως είναι μια αρετή στα πλαίσια της πόλης – κράτους, ελληνική και ανθρώπινη – όχι πανανθρώπινη – αρετή].

Επεκτείνοντας τη σκέψη του ο Αριστοτέλης αναφέρει ότι στα συναισθήματα και στις πράξεις η υπερβολή και η έλλειψη μας οδηγεί στην αποτυχία και άρα στην αποδοκιμασία, ενώ η μεσότητα στην επίτευξη του στόχου μας και άρα στον έπαινο. Και

αφού ο έπαινος και η επιτυχία είναι γνωρίσματα της αρετής, η αρετή είναι μεσότητα. Η θεωρία των Πυθαγορείων οδηγεί κι αυτή στο ίδιο συμπέρασμα (δηλαδή ότι η αρετή είναι μεσότητα). Το κακό για τους Πυθαγόρειους ανήκει στο άπειρο, ενώ το ορθό στο πεπερασμένο. Άρα οι επιλογές για τη μεσότητα είναι περιορισμένες. Επομένως η υπερβολή και η έλλειψη είναι χαρακτηριστικά της κακίας, ενώ η μεσότητα χαρακτηριστικό της αρετής. Ο λόγος του Αριστοτέλη επιβεβαιώνεται και από την ποίηση: η τριπλή αντίθεση “έσθλοί - μέν - άπλως - παντοδαπώς - δέ - κακοί”.

Όλη αυτή η συλλογιστική πορεία του Αριστοτέλη τον οδήγησε σε διάφορες αναλύσεις και ορισμούς. Με τη χρησιμοποίηση τώρα κάποιων επιπρόσθετων στοιχείων προσεγγίζει έναν πιο ολοκληρωμένο ορισμό της αρετής. **Η αρετή λοιπόν είναι έξη προαιρετική, συνήθεια που επιλέγεται, είναι μια μεσότητα που αναφέρεται σε μας καθορισμένη από τη λογική.** Η ειδοποιός διαφορά της αρετής είναι πλέον φανερή: η έξη δεν αρκεί να είναι καλή αλλά να εμπεριέχει και το στοιχείο της ελεύθερης επιλογής, της προαίρεσης. Βασικό στοιχείο του ορισμού αποτελεί η έννοια της μεσότητας σε σχέση με το άνθρωπο. Η ηθική αρετή προϋποθέτει τη φρόνηση, δηλαδή μια διανοητική αρετή (η άλλη από τις δύο της αριστοτελικής ηθικής είναι η σοφία). Η φρόνηση έχει πρακτικό περιεχόμενο και συμπλέκεται με τις ηθικές αρετές έχοντας ως μέσο τη λογική: η φρόνηση δηλαδή είναι η σοφία στο χώρο της πράξης και προσδιορίζεται από τα άτομα και τις καταστάσεις. Από μόνη της λοιπόν η ηθική αρετή δεν είναι ολοκληρωμένη, αφού η λογική του φρονίμου ανθρώπου μπορεί να διακρίνει την αλήθεια και να εκτιμά και να επιλέγει το ορθό.

Η αρετή λοιπόν δεν προσδιορίζεται υποκειμενικά από τον καθένα. Ο Αριστοτέλης, με την αναφορά στη μεσότητα, αποσαφηνίζει την έννοιά της. Η μεσότητα βρίσκεται ανάμεσα στις δύο κακίες της υπερβολής και της έλλειψης. Τόσο στα πάθη όσο και στις πράξεις άλλες από τις κακίες υπολείπονται του δέοντος και άλλες το υπερβαίνουν, αντίθετα από την αρετή που επιδιώκει και επιλέγει το δέον.

Γενικές ερωτήσεις

1. Ο Αριστοτέλης γενικεύει, δουλεύει με έννοιες, αλλά δεν απομακρύνεται από τα πράγματα, γιατί η επαγωγή έχει κεντρική θέση στη φιλοσοφία του: Να επιβεβαιωθεί αυτό με στοιχεία του κειμένου.
2. “Να εντοπίσετε ποιες από τις παρακάτω λέξεις συνδέονται ετυμολογικά με το ρήμα λαμβάνω και να σχηματίσετε τουλάχιστον τρεις προτάσεις στα νέα ελληνικά: λῆμα, λῆμμα, λειῖμμα, λαβή, ἤψις, λήθη, ἀληθές, ἐργολάβος, ἐπιληψία, λειψίς.
3. Να συνδέσετε τις λέξεις της στήλης Α με τις συνώνυμες της στήλης Β (μια λέξη περισσεύει):

A	B
όρῶ	ὀκνῶ
γίνεται	χρῆ
σώφρων	ἔπομαι
δεῖ	ἐστί
ἀκολουθῶ	βλέπω
φοβοῦμαι	ἀρτίφρων
	ἐχέφρων

4. Να συνδέσετε κάθε λέξη της στήλης Α με λέξεις της στήλης Β με τις οποίες έχει κοινό θέμα

A'	B'
ἔχω	φυλή
φύω	ἔξις
ἀποδίδωμι	ἔκδοσις
ποιῶ	ἐκποίησης
	εὐφυής

δῶρον
ἀχειροποίητος
σχολή
κληροῦχος
ἐξοχή
ἀνδράποδον
δοτική
ἐμφύλιος
φῦλλον

5. αισθαντικός, αισθησιακός, αισθητήριο, αισθητός, παραισθησις: Να βρείτε τη σημασία των παραπάνω λέξεων.
 6. Να δώσετε ένα παράδειγμα πράξης στο οποίο να φαίνεται η υπερβολή, η έλλειψη και το μέσον.
 7. Να εντοπίσετε όλους τους ορισμούς της αρετής που δίνει ο Αριστοτέλης βαθμιαία και να διακρίνετε τα στοιχεία που καθιστούν τον επόμενο επαρκέστερο ή πληρέστερο από τον προηγούμενο.
 8. Να γράψετε από ένα τουλάχιστον συνώνυμο στη ν.ε. για καθεμία από τις λέξεις της στήλης.
 - Δεῖ:
 - ἐπαινεῖται:
 - ῥάδιος:
 - εικάζω:
 - ἐργάζονται:
 - ζητεῖ:
 - φαγεῖν:
 - ἀμείνων:
 9. Να συνθέσετε το ρήμα ἄγω με τις παρακάτω προθέσεις και να σχηματίσετε προτάσεις στη ν.ε.:
 - διά:
 - πρὸς:
 - ἀπό:
 - ἐξ:
 - ὑπό:
 10. Να βρείτε πέντε τουλάχιστον επιρρήματα στην α.ε. που να προέρχονται από το πᾶς.
 11. Χρησιμοποιώντας το θέμα των παρακάτω λέξεων να σχηματίσετε από δύο παράγωγα ουσιαστικά ή επίθετα της ν.ε. για το καθένα.
 - φύσις:
 - γίνεται:
 - ἀποδίδωσιν:
 - ἀποτυχεῖν:
-

Ενδεικτική βιβλιογραφία

1. Αριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια*, Εισαγωγή, Μτφ., Σχόλια Δημ. Λυπουρλής, Εκδ. ΖΗΤΡΟΣ, 2006
2. Bostock David: *Aristotle's Ethics*. Oxford University Press. 2000
3. Hughes, Gerald J.: *Routledge Philosophy Guidebook to Aristotle on Ethics*. London: Routledge. 2001
4. W.D. Ross: *Αριστοτέλης*, MIET, 1993